

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ТОШКЕНТ
ДАВЛАТ
ИҚТИСОДИЁТ
УНИВЕРСИТЕТИ**

**“ХАЛҚАРО МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТ СТАНДАРТЛАРИГА
ЎТИШ ВА ХАЛҚАРО ТАЖРИБАНИ ЎЗБЕКИСТОНДА
ҚўЛЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ”**

**мавзусидаги
халқаро илмий - амалий анжуман
мақолалар тўплами**

ТОШКЕНТ – “ИҚТИСОДИЁТ” 2022

Qurilish faoliyatining har xil turlari bilan shug'ullanadigan korxonalar qurilish majmuasining boshqa korxonalari orasida eng daromadli va raqobatbardosh hisoblanadi. Bozordagi vaziyatga qarab, ular hech qanday maxsus qo'shimcha xarajatlarsiz o'z faoliyatini o'zgartirishi mumkin: masalan, qurilish-montaj yoki ta'mirlash-qurilish ishlari, ayrim turdagi materiallar va konstruksiyalarni ishlab chiqarish, o'zi ishlab chiqargan va sotib olingan materiallar savdosi, ma'lum turdagi mexanizatsiyalashgan ishlarni bajarish, avtotransport xizmatlarini ko'rsatish, asosiy vositalarni ijaraga berish yoki ularning barchasini bir vaqtning o'zida bajarish. Bundan tashqari, o'z materiallaridan foydalangan holda qurilish ishlarini olib borish moliyaviy resurslarning ma'lum qismini tejash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 5-fevraldagi "Mahsulot (ishlar, xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlari tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 54-son qarori
2. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-i/ishlab-chiqarish-xarajatlari-uz/>
3. Toshnazarova D.S. Xarajatlar va tannarx tushunchasi, ularning mazmuni va tavsifi. // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2021-yil
4. Shodmonov Sh., Raxmatov M. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik . –T.: "Zamin nashr", 2021. -856 b.
5. Л.К. Афанасьева, А.П. Крюкова БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ В СТРОИТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ, Учебное пособие, Санкт-Петербург 2004

Тўраев А.Н.

ТДИУ "Молиявий таҳлил ва аудит"

кафедраси профессори,

иқтисодиёт фанлари доктори, Тошкент шаҳар

Эшонқулов А.А.

ТДИУ "Бухгалтерия ҳисоби" кафедраси ассистенти,

Тошкент шаҳар

A.N.To ' raev -Tashkent State University of Economics,

"Financial analysis and audit"

professor of the Department,

doctor of Economic Sciences

A.A.Eshonqulov -Tashkent State University Of Economics,

Assistant of the department "Accountin"

**Консолидациялашган молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботни халқаро
стандартлар асосида тузиш тартиби**

The procedure for compiling the consolidated financial position report on the basis of international standards

Ҳозирги кунда амалиётда молиявий ҳисоботлар асосида миллий стандартлар асосида тузилиб, халқаро стандартларга трансформациялаш жараёни амалга оширилади. Шу сабабли, консолидациялашган молиявий ҳисоботларни Халқаро стандартлар асосида консолидациялашган молиявий ҳисобот шакллари ва уларни тузиш тартиби бўйича батафсил маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: молиявий ҳисобот, бухгалтерия ҳисоби миллий стандартлари, бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари, молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари, консолидациялашган молиявий ҳисобот.

Currently, in practice, the process of transformation into international standards is carried out on the basis of financial statements, compiled on the basis of national standards. For this reason, consolidated financial statements are presented in detail in consolidated financial statement forms based on international standards and the procedure for their compilation.

Key words: Financial Accounting, National Accounting Standards, International Accounting Standards, International Financial Reporting Standards, Consolidated Financial Reporting.

Хўжалик юритувчи субъектларда иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналиши бўйича “халқаро иқтисодий ҳамкорликни ривожлантириш, шу жумладан етакчи халқаро ва хорижий молиявий институтлар билан алоқаларни кенгайтириш йўли билан, пухта ўйланган ташқи қарзлар сиёсатини амалга оширишини давом этиш, жалб қилинган хорижий инвестициялар ва кредитлардан самарали фойдаланиш” йўллари муҳим ҳисобланади[1].

Шунингдек, Республикамизда фаолият юритаётган корпоратив бошқарув тизимидаги субъектларда 2015 йилдан бошлаб миллий стандартлар асосида тузилган молиявий ҳисоботларни халқаро стандартларга трансформация қилиш ҳамда уни аудитнинг халқаро стандартлари бўйича аудиторлик текширувидан ўтказиб, уни нашр қилиш мажбурияти белгиланган эди[2,5].

Молиявий ҳисоботларни тузишдан асосий мақсад инвесторлар, кредиторларнинг ва бошқа фойдаланувчиларнинг қизиқишини ортишига катта замин яратади.

Бу бўйича муҳтарам Президентимизнинг 2020 йил 14 февралдаги 4611-сонли Қарори[3]га асосан, молиявий ҳисоботларни халқаро стандартлар асосида тузиш лозимлиги белгиланган.

Йирик солиқ тўловчи ташкилотлар молиявий ҳисоботларини шўъба корхоналар ҳар йили молиявий ҳисобот шакллари тузиш мақсадида бош корхона маълумотлари йиғма шаклда тузишни белгилаб беради.

Бунинг натижасида бош корхона шўъба корхоналар молиявий ҳисоботларини йиғиб, ҳар чорак ва йиллик ҳисоботларни йиғиб консолидациялашган молиявий ҳисоботларни тузадилар.

Консолидациялашган молиявий ҳисобот деганда хўжалик юритувчи субъектларнинг шўъба ва қарам ташкилотлари молиявий ҳисоботларини жамлаб, ягона ҳолатда йиғма ҳисобот тузиш ҳамда умумлашган ҳолда юқори турувчи органга тақдим этиладиган молиявий ҳисоботдир.

Консолидациялашган молиявий ҳисоботни тузиш бўйича асосан иқтисодчи ўзбек олимларидан Ш.Т.Эргашева[4], С.Н.Ташназаров[8,9], И.Р.Авазов, Н.Б.Хужабеков[4], С.С.Насретдинов[6]лар ўзларининг илмий тадқиқот ишларида консолидациялашган молиявий ҳисоботлар билан боғлиқ муаммоларни кенг тадқиқ этишган.

С.Н.Ташназаров ўзининг илмий ишларида асосан МХХС асосда молиявий ҳисоботларни трансформация қилиш ҳамда юритиш тартибларига кенг эътибор берилган, аммо консолидация бўйича етарлича маълумотлар очиб берилмаган[8,9].

Республикамизда консолидациялашган молиявий ҳисоботларни тузиш тартибини такомиллаштиришга ҳисса қўшган олимлардан, С.Насретдинов[6] ва Н.Хўжабеков[7]ларнинг диссертация ҳамда илмий мақолаларида консолидациялашган молиявий ҳисоботининг илмий жиҳатдан асосланишига замин яратилган.

Мақолада анализ ва синтез, таққослаш, индукция ва дедукция, монографик кузатиш, омилли таҳлил, иқтисодий таҳлилнинг бошқа усуллардан кенг фойдаланилган.

Молиявий ҳисобот халқаро стандартларининг мақсади -молиявий ҳисоботларни тақдим этишда турли хилма-хилликлар ва шарҳлар турини қисқартириш, маълумотларни таққослаш имконини яратиш ва сифатини ошириш, стандартларни умумийлаштириш. Ягона стандартлар халқаро даражада турли ташкилотлар фаолияти натижаларини самарали баҳолаш ва солиштириш имконини беради. Бироқ ушбу сайтда тақдим этилган стандартлар Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (IFRS) ва бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари (IAS) битта жадвалда келтирилган бўлиб, бу стандартларнинг қайси бирини қандай ҳолатда қўллаш, улар иқтисодиётнинг қайси тармоқлари учун мўлжалланганлиги баён этилмаган[11].

Одатда, қуйидаги ҳолларда молиявий маълумот тўплаш талаб этилади:

1.Компаниялар гуруҳининг консолидациялаштирилган (умумлаштирилган) бухгалтерия ҳисоботларини тайёрлаш. Гуруҳнинг консолидациялаштирилган молиявий жадвалларни, ушбу гуруҳни ташкил этувчи бир-бири билан боғлиқ бўлган ташкилотлар билан боғлиқ бўлган қонунчилик ҳужжатларида тартибга солинадиган молиявий ҳисобот консолидацияси жадвалларни тайёрлаш асосий тамойилларига мувофиқ амалга оширилади;

2.Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига (МХХС) мувофиқ тайёрланган молиявий (бухгалтерия) ҳисоботлар шаклида Ўзбекистон

Республикаси қонун ҳужжатлари талабларига мувофиқ тайёрланган молиявий (бухгалтерия) ҳисоботлар шакллари ўзгартириладиган молиявий маълумотларнинг ўзгариши;

3.Молиявий маълумотларга асосланган бошқарув ҳисоботларини қулай ва тушунарли шаклда шакллантириш, етарли бошқарув мақсадлари.

10-сон МҲҲС “Консолидациялашган молиявий ҳисобот” МҲҲСга мувофиқ консолидациялашган молиявий ҳисоботни тузиш принципларини белгилайди. 10-сон МҲҲС 2011 йил май ойида нашр этирилган. 10-сон МҲҲС 27-сон БҲҲС “Консолидациялашган ва алоҳида молиявий ҳисобот” стандартининг консолидация бўйича қисмини алмаштиради. Ушбу стандарт қуйидаги “5 та пакет стандарт” таркибига кирувчи стандарт ҳисобланади ва уларнинг бирининг қўлланилиши бошқасининг ҳам қўлланилишини тақозо қилади:

10-сон МҲҲС “Консолидациялашган молиявий ҳисобот”

11-сон МҲҲС “Қўшма фаолият”

12-сон МҲҲС “Бошқа компанияларга қатнашиш ҳиссаси тўғрисидаги ахборотларни очиқлаш”

27-сон БҲҲС “Алоҳида молиявий ҳисобот”

28-сон БҲҲС “Ассоциациялашган компанияларга инвестициялар ва қўшма корхоналар”.

10-сон МҲҲС асосида Консолидациялашган молиявий ҳисобот (consolidated financial statements) –бош компаниялар гуруҳининг молиявий ҳисоботи бўлиб, қайсики бош компания ва шўъба компанияларнинг активлари, мажбуриятлари, капитал, даромад ва харажатлар, пул оқимлари ягона компаниянинг активлари, мажбуриятлари, капитали, даромад ва харажатлари сифатида тақдим этилади ва консолидациялашган молиявий ҳисоботга таъсирини кўриб чиқмайди[11].

Консолидациялашган молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот (КМҲ). Молиявий ҳолат тўғрисида КМҲ тузишдан олдин қуйидаги босқичлардаги ишлар амалга оширилади:

1-босқич. Шўъба компанияси (ШК) харид санасида ва ҳисобот санасида соф активлари (СА) қийматини ҳисоблаш.

Кўрсаткичлар	Харид санасида	Ҳисобот санасида
Акциядорлик капитали	X	X
Эмиссион даромад	X	X
Қайта баҳолаш резерви (ШК МҲҲ бўйича)	X	X
Тақсимланмаган фойда	X	X
+/- тақсимланмаган фойда суммасига коррективировка	-	(X)
+/- адолатли қийматига коррективировка	X/(X)	X/(X)
+/- муддати узайтирилган солиққа коррективировка	X/(X)	X/(X)
+/- бошқа коррективировка (ҳисоб сиёсати, хатолар)	X/(X)	X/(X)
Жами	X	X

2-босқич. Гудвил ҳисоби.

1) Харид санасида:

Харид санасида гудвил = Бош компанияга (БК) инвестиция + харид санасида назорат қилинмайдиган қатнашиш ҳиссаси (НҚҚХ) – харид санасида соф активлар (СА).

2) Ҳисобот санасида:

Ҳисобот санасида гудвил = Харид санасидаги гудвил – харид санасидан кейин гудвил қадрсизланиши.

3-босқич. Назорат қилинмайдиган қатнашиш ҳиссасини (НҚҚХ) ҳисоблаш.

1) Харид қилиш санасида

НҚҚХ харид қилиш санасида ҳисоблашнинг иккита методи амал қилади. Харид санасида ШКнинг САларига мутаносиб равишда:

- Харид қилиш санасида $\text{НҚҚХ} = \% \text{НҚҚХ} \times \text{Харид қилиш санасида СА}$
- Адолатли қиймати бўйича (тўлиқ гудвил)

2) Ҳисобот санасида:

Ҳисобот санасига $\text{НҚҚХ} = \text{харид қилиш санасида НҚҚХ} + \% \text{НҚҚХ} \times \text{харид санасидаги СА ўзгариши}$

4-босқич. Гуруҳнинг тақсимланмайдиган фойдаси (ГрТФ)ни ҳисоблаш

БКнинг тақсимланмаган фойдаси	X
Бўлиши мумкин бўлган коррективровка:	
- БК томонидан эълон қилинган дивидендлар	(X)
+ ШКдан олинадиган дивидендлар	X
БКнинг ҳисобот санасида жами тақсимланмаган фойдаси	X
+/- Харид қилиш санасидан кейинги ишлаб топилган ШК фойдасидаги ҳиссаси	X/(X)
- Гуруҳнинг реализация қилинмаган фойдаси (агар у ШК САларини ҳисоблашда ҳисобга олинмаган бўлса)	(X)
- Реализация қилинмаган фойдадан муддати ўтган солиқ	X
- Харид қилиш санасидан гудвил қадрсизланиши	(X)
- Гуруҳнинг жами тақсимланмаган фойдаси	X

Гуруҳнинг тақсимланмаган фойдаси молиявий ҳолат тўғрисидаги консолидациялашган ҳисоботнинг капитал бўлимида акс эттирилади.

5-босқич. Гуруҳнинг қайта баҳолаш резерви (ҚБР).

Гуруҳнинг ҚБР = БК ҚБР + харид қилинган санадан кейин ШК ҚБР ўзгаришидаги ҳиссаси.

Юқоридаги 5 босқичдаги ҳисоб-китоблар амалга оширилгандан сўнг умумий қоидага мувофиқ бош компания ва шўъба компанияларнинг актив ва мажбуриятлари сатрлар бўйича коррективровкаларни ҳисобга олиган ҳолда жамлаш орқали молиявий ҳолат тўғрисида консолидациялашган молиявий ҳисобот тузилади (2-жадвал).

2-жадвал

Молиявий ҳолат тўғрисида консолидациялашган молиявий ҳисобот

МХХ моддалари	БК	ШК	Гуруҳ	Изоҳ
Айланма маблағлардан				

ташқари активлар: Гудвил	-	-	Г	2-босқичда амалга оширилган ҳисоб-китоблар
Шўъба корхоналарга инвестициялар	Б	-	-	Чиқариб ташланади
Мулк, бино, машина ва асбоб- ускуналар	Б	Ш	Б+Ш	+/- гуруҳ ичидаги узатишлар билан боғлиқ корректировкалар, бизнесни бирлаштиришда ШК активларини адолатли қиймати бўйича қайта баҳолаш
Номоддий активлар	Б	Ш	Б+Ш	+/- гуруҳ ичидаги узатишлар билан боғлиқ корректировкалар, бизнесни бирлаштиришда ШК активларини адолатли қиймати бўйича қайта баҳолаш
Бошқа айланма маблағлардан ташқари активлар	Б	Ш	Б+ш	+/- бўлиши мумкин бўлган корректировкалар
Жорий активлар: Заҳиралар	Б	Ш	Б+Ш	+/- бўлиши мумкин бўлган корректировкалар
Дебиторлик қарзлари	Б	Ш	Б+Ш	-гуруҳ ичидаги операциялар бўйича қарздорлик
Пул маблағлари	Б	Ш	Б+Ш	+гуруҳ ичидаги ҳисоб- китоблар бўйича пул маблағлари
Бошқа жорий активлар	Б	Ш	Б+Ш	+/- бўлиши мумкин бўлган корректировкалар
Хусусий капитал: Акциядорлик капитали	Б	Ш	Б	Фақат Б
Эмиссион капитал	Б	Ш	Б	Фақат Б
Қайта баҳолаш резерв	Б	Ш	ҚБР	5-босқичдаги ҳисоб- китоблар
Таксимланмаган фойда	Б	Ш	ТФ	4-босқичдаги ҳисоб- китоблар
Назорат қилинмайдиган қатнашиш ҳиссаси	-	-	НҚҚХ	3-босқичдаги ҳисоб- китоблар
Мажбуриятлар	Б	Ш	Б+Ш	- - гуруҳ ичидаги ҳисоб-китоблари бўйича қарздорлик

БК - бош компания, ШК – шўъба компания, Б-бош, Ш-шўъба

Шу боис, акциядорлар манфаатларини қаноатлантириш мақсадида ҳар қандай бош компания ўзининг ҳисоботидан ташқари алоҳида консолидациялашган молиявий ҳисоботларини тузишлари талаб этилади. Консолидациялашган молиявий ҳисобот тузадиган компаниялар гуруҳига бош компания ҳамда у томонидан назорат қилинадиган барча шўъба компаниялар киради. Агар компания бош компания томонидан назорат қилинса, у ҳолда консолидацияланган молиявий ҳисобот бу компанияларнинг фаолият

турларидаги мавжуд фарқлардан қатъий назар тузилади.

Шундай қилиб консолидациялашган молиявий ҳисоботлар асосида молиявий ҳисоботни тузиш ва тақдим этишда халқаро стандартларни қўллаш уларни янада сифатини оширишга олиб келади.

5. Хулоса қилиб шунни айтиш мумкинки, бугунги кунда йирик субъектлар ўзларининг молиявий ҳисоботларини миллий стандартлар асосида тузиб, ундан сўнг халқаро стандартларга трансформация қилиниб келмоқда, лекин айнан молиявий ҳисоботларни консолидациялашган шаклда тузишни халқаро стандартлар асосида амалга ошириш йўлга қўйилмаган.

Шу сабабли, консолидациялашган молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботни тузишда 5 та босқичдан, яъни,

1-босқич. Шўъба компанияси (ШК) харид санасида ва ҳисобот санасида соф активлари (СА) қийматини ҳисоблаш;

2-босқич. Гудвил ҳисоби;

3-босқич. Назорат қилинмайдиган қатнашиш ҳиссасини (НҚҚХ) ҳисоблаш;

4-босқич. Гуруҳнинг тақсимланмайдиган фойдаси (ГрТФ)ни ҳисоблаш;

5-босқич. Гуруҳнинг қайта баҳолаш резерви (ҚБР)лардан кенг фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Бунинг натижасида, йирик субъектларнинг консолидациялашган шаклдаги молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботини халқаро стандартлар асосида тузишдаги муаммоларни бартараф этишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони. 24.04.2015 й. ПФ-4720.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 февралдаги ПҚ-4611-сон “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4611-сонли қарори

4. Ergasheva Sh.T., Ibragimov A.K., Rizayev N.K., Ibragimova I.R. Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari. O’quv qo’llanma. – T.: “Iqtisodiyot” nashriyoti 2019. – 227 b.

5. Трансформация отчетности по МСФО www.i-ias.ru/blog/competition-page/ 2018

6. Насреддинов С.С. Консолидациялаштирилган молиявий ҳисобот тузишнинг назарий ва услубий масалалари (“Дори-дармон” давлат акционерлик уюшмаси мисолида) иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати, Тошкент: 2004. -22 б.;

7. Хўжабеков Н.Б. Бизнесни бирлаштиришда консолидациялашган молиявий ҳисоботларни такомиллаштириш: иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати, Тошкент: 2009. -22 б.

8. Ташназаров С.Н., Ташназарова Д.С. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари. СамИСИ, 2018. -421 б.

9. Ташназаров С.Н. Молиявий ҳисоботнинг назарий ва методологик асосларини такомиллаштириш (МҲХС ва илғор тажрибалар асосида). Монография. Т.: “Турон”, 2017 й.

10. Авазов И.Р. Консолидациялашган молиявий ҳисоботни тузиш ва аудитини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (Doctor of Philosophy) диссертациясини олиш учун ёзилган диссертация автореферати, Тошкент: 2021. -58 б.

11. Интернет сайтлари:

<http://www.icar.ru> – International Center of Accounting Reforms (ICAR)

<http://www.ifrs.org/Pages/default.aspx> - International Accounting Standards Board and IFRS Foundation

Turaev A.N.
Professor department of “ Financial analysis and audit” of Tashkent
State University of Economics
Kasimova O.O.-Student of National Institute of Fine Arts and Design
named after Kamoliddin Bekhzod

The essence of compilation services for audit inspection

The article describes the nature of the compilation services in detail, the economic content and the process of implementation of related services for the audit.

Keywords: audit, audit report, audit evidence, importance of audit, related services, compilation, compilation services

After the auditors of the Republic began to operate on the basis of international auditing standards, there was an opportunity to offer businesses new audit services specified in international standards.

This article provides information on the name, nature, differences from the audit of new related audit services offered by auditors, the factors that affect the cost of services. Your business operates in a constantly changing and complex business environment. In this case, you can use the help of auditors who will serve you to choose the optimal path for you. Auditors, who are your trusted advisors and business partners, provide specialized services, recommendations and expert advice, play a key role in ensuring the development of your business and help you operate in accordance with applicable law. Today, you have access to many types of services related to financial reporting, depending on your goals and objectives. You may not know exactly which type of service is right for you. This article discusses the essence